

УДК 75.03 (477.8) "18"

Ярослав БОБОШ

ПОЧАТОК СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ МАЛЯРСТВІ кінця ХІХ — початку ХХ століття

Висвітлюється один із аспектів національної ідеї в малярстві західноукраїнського художника Юліана Панькевича періоду кінця ХІХ — початку ХХ століття. Описано ікону Пресвятої Богородиці з Ісусом, яка знаходиться в церкві св. пророка Іллі села Борців на Львівщині. Встановлено, що сільський хлопчик, якого художник намалював зі спини у кептарику і який, склавши долоні до купи, молиться до Пресвятої, це юний Іван Хреститель. Образ Богородиці з Ісусом нагадує давній іконографічний тип ікон «Замилування», який поширений в західноукраїнському мистецтві періоду Ренесансу. Богородицю з Ісусом часто зображували разом з маленьким Іваном Хрестителем.

Ключові слова: Галичина, ікона, Пресвята Богородиця з Ісусом, Іван Хреститель, мистецтвознавство.

© Я. БОБОШ, 2017

З художником Юліаном Панькевичем пов'язане становлення українського мистецтва кінця ХІХ — поч. ХХ століття. Його малярська творчість сприймалася сучасниками неоднозначно, хоча переважна більшість малярського бомонду Галичини підтримувала новаторські ідеї майстра [11].

Адже час був «революційний» у мистецькому житті не тільки для митців Галичини, але й для усїєї Європи. Особливості розвитку української культури другої половини ХІХ ст. полягали у тому, що з середини ХІХ ст. у культуротворчих процесах вимальовуються певні закономірності, властиві багатьом народам Європи, що перебували у складі імперій й торували шлях до незалежності. Якщо в першій половині ХІХ ст. пошук шляхів еволюції національної культури спирався, насамперед, на національну минувшину, її ідеалізацію (особливо козацько-гетьманської доби), то в другій половині ХІХ ст. відбулася трансформація суто культурницького руху в рух національно-визвольний, завданням якого стало вирішення широкого спектру соціально-економічних і політичних проблем — від повалення самодержавства та скасування кріпацтва до створення інфраструктури української культури.

У другій половині ХІХ ст. активізується процес консолідації інтелектуальної еліти східно- і західноукраїнських земель, що входили до різних імперій. Саме у 1860-ті рр., коли на Лівобережній Україні посилювались утиски царату щодо української культури, в західноукраїнських землях інтелігенція відчувала, хоч і досить обмежено, деякі політичні права та свободи, намагаючись втілити їх у справу національного та духовного визволення. Тому звідси й починається український П'ємонт — прогресивний рух за об'єднання нації, політичне, духовне, державне відродження. Найважливішим стало офіційне визнання етнічної спорідненості Галичини з Наддніпряниною. Чи не найважливішим наслідком такої вимушеної політики цісарського уряду було те, що українці Галичини відчували небезнадійність боротьби за свої економічні і політичні права. В містах і селах набув сили вічевий рух, що відображав боротьбу за землю, за виборчі права та інші свободи. Історичні обставини склалися саме так, що і українці, і поляки в краї мали подібні завдання. Східна Галичина для поляків бачилася центром збирання колишніх земель Речі Посполитої, а для українців — П'ємонтом, з якого повинен вийти поштовх до воз'єднання історичних українських земель. Міжнародні змаган-

ня за місця у сеймі й у парламенті супроводжувалися не менш затятою боротьбою за культуру, яка зосередилась у Львові. Кожна з націй відстоювала своє право на існування і в культурній політиці.

Справі культурно-національного відродження сприяло заснування 1868 р. у Львові громадського товариства «Просвіта» на чолі з А. Вахняниним. Дуже скоро по усій Галичині відкрились його філії, що об'єднували прогресивну інтелігенцію не тільки цього регіону, а й Буковини, а згодом і Східної України. У роботі «Просвіти» брали участь В. Барвінський, Ю. Федькович, І. Франко, М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Леся Українка та ін. Головним завданням «Просвіти» було поширення освіти серед народу, підвищення його загальнокультурного рівня та сприяння формуванню національної свідомості. Для цього в 77 її філіях було засновано близько трьох тисяч читалень та бібліотек, здійснювалися театралізовані вистави тощо.

Вінцем об'єднання національної духовної еліти стала спільна робота інтелігенції Наддніпрянщини та Галичини в 70-х рр. XIX століття. Спочатку ця робота проходила під егідою Північно-Західного відділу Російського географічного товариства (1873—1875), що згуртував навколо себе провідні культурні сили України: етнографів, істориків, мовознавців, літераторів, композиторів, драматургів. У його рамках проводилися археологічні з'їзди, видавалися наукові праці з історії, етнографії, мовознавства, поширювались українські літературні твори. Товариство стало першим науковим українознавчим осередком.

Після Емського акту (травень 1876) знову посилалась цензура в східноукраїнських землях; епіцентром культурного відродження, об'єднання інтелектуального потенціалу всієї України став Львів. Тут у 1873 р. було засновано Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка (НТШ ім. Т.Г. Шевченка), яке понад 15 років очолював М. Грушевський. Воно об'єднувало майже всіх провідних східно- та західноукраїнських учених, а також науковців з європейських країн. Поряд з М. Грушевським працювали мовознавці А. Кримський, Б. Грінченко, літератори та публіцисти В. Гнатюк, І. Франко, М. Павлик, історики Ф. Вовк, В. Антонович, композитор Ф. Колесса та багато інших. Після реорганізації (1892) НТШ ім. Т.Г. Шевченка виконувало функції ака-

демії наук. Протягом 90-х рр. XIX — початку XX ст. вийшли збірники: «Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка», «Збірник математично-природничої та лікарської секції», «Етнографічний збірник», «Пам'ятки українсько-руської мови та літератури», «Літературно-науковий вісник», «Українська видавнича спілка» та ін.

Завдяки плідній роботі інтелігенції всієї України саме на галицькому ґрунті просвітницький рух збудив народ до бажання здобувати знання, виховував патріотичні почуття, естетичні смаки. Тут, у Галичині, засновувались україномовні школи, незважаючи на спротив польських чиновників та уряду. Галичани організували власні приватні школи, прагнули заснувати другий, осібний від спольщеного та знімеченого у Львові університет.

З «Весною народів» 1848 р. і першими реальними здобутками галицьких українців у національному самовизначенні та самостановленні в культурному відношенні закінчився перший етап галицького пробудження.

Наслідки його були достатньо позитивні. Українці твердо стояли на позиції утвердження національної мови. В цей період на кількох кафедрах Львівського університету було переведено викладання деяких предметів на «руську» мову, засновано спеціальну кафедру української літератури на чолі з професором Яковом Головацьким. У гімназіях теж почались такі тенденції. Дуже скоро, а, властиво, у

1849 р., Я. Головацький видав свою «Граматику руської мови». Він писав у передмові, що його бажанням було дати посібник такий, який був би джерелом мови українського народу.

Однак на обр'ях ледве ще пробудженого життя з'явилися хмари польської шовіністичної експансії, що почали загрожувати нівеляцією всього, що галичани здобули. Другою небезпекою, ідеологічно куди гіршою, була поява промосковської політичної орієнтації або так званого москвофільства. Останнє згодом стало поважною загрозою для української самобутності і суверенності, і з яким треба було боротись довгі десятки років. Без сумніву, справжні українські патріоти намагались чинити опір такій ситуації, проте протистояти німцям, полякам і росіянам було досить складно. Багато визначних галицьких діячів не змогли знайти у собі необхідної твердості й здали позиції. Навіть член славної колись трійці — Яків Головацький, іменованій у Львівському університеті професором української мови, повернув у табір москвофілів.

Кардинальні зміни в означеному аспекті української суспільності відбуваються в 1890—1894 роках. Саме в цей період у Львові влаштовано дві великі промислово-художні виставки (1892, 1894), які мали консолідуюче значення [10]. Разом з тим, у 1890-х рр. з'явилися нові інтелектуальні й наукові сили. Постала нова Національно-демократична партія, яка очолила політичне життя народу. Вона поставила у своїй програмі вимоги, щоб вся українська нація з'єдналася в єдиний національний організм. У 1895 р. видатний діяч Української Радикальної Партії Ю. Бачинський у своїй книжці «Україна Ірридента» обґрунтовує потребу створення української незалежної держави. Цю його концепцію прийняли як свою програму всі українські партії. Однак лишалась проблемою москвофільна ідея, яка знайшла таку потужну фінансову підтримку зі сторони чільників Російської імперії, що багато її отримувачів навіть не задумувались, в ім'я чого це все робиться.

Проте національна гілка української інтелігенції явно бачила усю сутність цих провокаційних дій. Проти однозначно імпортованих витівок москвофілів вели завзяту боротьбу провідні діячі українського національного табору: письменники, публіцисти, такі видатні культурні діячі як І. Франко, М. Павлик, О. Маковей, О. Терлецький. Свою роль у по-

ширенні національних культурних надбань відіграли також науковці, філософи, діячі усіх сфер інтелектуальної діяльності.

Важливою національною інституцією стало створене у 1873 р. у Львові спочатку як Літературне товариство ім. Т. Шевченка, з 1892 р. — Наукове товариство ім. Т. Шевченка, свого роду багатофільна національна академія наук з пріоритетом проблем українознавства. З початком його діяльності практично уся культурологічна діяльність в західних землях України відбувалася за його участі і під його егідою [2].

Розвиток науки, літератури, публіцистики сприяв організаційним зрушеннями у мистецькому житті. В кінці ХІХ ст. у Львові утворюються перші в Україні мистецькі об'єднання, в основу яких була покладена ідея розвитку національного мистецтва [5]. Велике значення для активізації їх діяльності, передовсім піднесення національної свідомості, мали І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, К. Трильовський, М. Грушевський та інші [11].

В рамках цих процесів постає цілий ряд українських товариств, об'єднань, мистецьких угруповань. Відомо, що участь в їх діяльності брали такі знані українські художники, як С. Томасевич, К. Устиянович, М. Бойчук та багато інших митців [7]. Більшість таких організацій не були юридично зареєстрованими, а тому їхня діяльність та творчість широко не висвітлювались у тогочасних засобах масової інформації.

Головним чинником у розвитку культури завжди був стан освіти, починаючи від початкових загальних шкіл до закладів вищого рівня, зокрема й мистецьких. Освітнянський рух почав активізуватися після подій 1848 р., які викликали серед українців Галичини бажання кардинальних змін. До цього часу навчання на цих землях було вкрай незадовільне. Революційний рух примусив уряд Австро-Угорщини провести освітні реформи початкової школи (1869), згідно з якими всі відповідні заклади, що раніше підпорядковувалися церкві, переходили під нагляд світських органів. Проте, Крайові шкільні ради в Галичині й на Буковині, як офіційні представники імперії, всіляко перешкоджали діяльності по відкриттю українських народних шкіл [2], обмежували викладання в них рідною мовою. У Східній Галичині лише за два учбових роки (з 1869 по 1871) крайова шкільна рада заміни-

ла 720 українських шкіл польськими. Йшла цілеспрямована асиміляція українського населення. Однак процес демократизації був незупинним.

На західноукраїнських землях основним середньо-освітнім закладом була гімназія, переважно з польською мовою навчання. У 1899 р. українські гімназії діяли лише у Львові й Перемишлі, а в Коломиї й Тернополі — окремі гімназійні класи. У п'яти реальних середніх школах Східної Галичини навчалось небагато українців (близько 17% всіх учнів). Середня освіта лишалася недоступною для більшості бажаючих [10]. Така ж ситуація спостерігається й у вищих навчальних закладах.

У 1875 р. було засновано університет у Чернівцях. В 1896 р. тут навчалось 320 студентів, але українців налічувалось тільки 20. Центром вищої спеціальної освіти у Львові був Львівський політехнічний інститут, створений на основі Політехнічної академії, яка була відкрита у Львові в 1844 році. Викладання провадилося німецькою та польською мовами.

Розвиток національної мистецької школи гальмувала відсутність художніх закладів. Спеціальної мистецької освіти в Галичині до 60-х рр. XIX ст. практично не було, ні на середньому, ні на вищому рівнях. Художні початкові школи починають засновуватись у 1870-х роках. Однак, сам термін для цих осередків не зовсім точний. Це були приватні, на десяток учнів, заклади, що давали загальні початкові знання рисунка та малярства. Перша така школа для убогих дітей була відкрита у Львові за сприяння театральних діячів [7]. Зрушити проблему мистецького навчання з мертвої точки було дуже складно. Тому, можливо, одним з найпотужніших двигунів цієї справи Товариство політехнічне у Львові [11] звернуло свою увагу на мистецькі академії Західної Європи. Через те для отримання на професійному рівні основ малярства чи скульптури для галицьких українців було два шляхи: йти на науку у львівські майстерні до професійних художників, або їхати за межі Галичини. Це, зрозуміло, не вирішувало питання систематичної і повної мистецької освіти для українців на батьківщині.

Коли в Галичині не було вищих мистецьких навчальних закладів, мистецькі центри Європи — Краків і Париж, Відень, Мюнхен та інші відігравали значну роль у становленні українських художників. Із усієї різноманітності контактів вітчизняного

мистецтва з мистецтвом інших країн найбільш плідними у другій половині XIX ст. були зв'язки, що вивчалися у таких європейських художніх центрах, як Краків, Відень, Рим, Мюнхен, Париж.

Наприкінці XIX ст. відбувається цілий ряд подій, що позитивно впливають і на усі суспільно-культуротворчі процеси. Серед них важливе місце посіла активізація греко-католицької церкви, як однієї з найдієвіших і найвпливовіших інституцій на землях краю, яку згодом очолив Андрей Шептицький (1865—1944) — один із найвидатніших діячів національного відродження. Він проявив себе як меценат української культури, мистецтва. Очолована ним церква була важливим чинником, що мав безпосередній вплив на становлення та розвиток української національної культури та мистецтва. Разом з тим, митрополит Андрей Шептицький проводив цілий комплекс реформаційних заходів, спрямованих на те, щоб греко-католицька церква у Галичині насправді стала українською [1].

Образотворче мистецтво в Галичині розвивалось у загальному потоці національної культури. На останню третину XIX ст. припадає визрівання і остаточне утвердження в українському живописі основних жанрів — побутового, портретного, пейзажного, історичного, а також зародження інших жанрів: батального, анімалістичного, інтер'єра, натюрморту. Проте, посівши у 1877 р. автономію і отримавши певні конституційні свободи, Галичина залишалася, все ж, напівколонією Габсбургів. Тут були відсутні художні заклади, музеї, що негативно позначилось не лише на розвиткові малярства, а й усієї національної культури. Також було мало меценатів, які купували б твори місцевих українських майстрів. Постійним замовником виступала лише церква [4].

В сім'ї церковного маляра народився Юліан Панькевич. Його батько Іван зі своєю сім'єю жив тоді в селі Усті-Зеленому над Дністром. У пошуках заробітку змушений був виїжджати в різні місцевості Галичини та малювати ікони й розписи на замовлення. Нелегко жилося таким малярам у тодішній убогій Галичині. Скупі церковні замовлення не сприяли розвиткові їхньої творчості і не забезпечували скромних вимог сім'ї І. Панькевича на прожиток. Це дитиною Юліан Панькевич почав малю-

вати, приглядаючись у робітні батька, як той старанно вимальовував лики святих.

Пізніше родина Панькевичів переїжджає на постійне проживання до міста Рогатин, де Юліан віддають до народної школи. Юліан не полишає малювання, а після закінчення школи вступає до Бережанської гімназії, де досягає перші професійні знання з рисунка й живопису. Тут у гімназії він потоваришував із старшим за віком Михайлом Мосорою, який надихнув його до подальшої мистецької праці й зацікавив рідною культурою [6].

Закінчивши гімназію, Ю. Панькевич вирішив навчатися малярства в Школі красних мистецтв у Кракові. Цьому посприяло випадкове знайомство з графом Войцехом Дідушицьким — великим любителем мистецтва, який запропонував йому фінансову допомогу.

В 1891 р. він прислав на виставку Товариства красних мистецтв картини, які викликали бурхливу реакцію. Були це ікони, на яких Христа і Богородицю художник змалював в народних українських костюмах. Композицію ікони Пресвятої Богородиці, яка зайняла місце в намісному ряду іконостасу церкви св. пророка Іллі села Борців на Львівщині, складають три фігури: Богородиця, яка тримає на руках Ісуса, та Іван Хреститель в образі сільського хлопчика. Такий тип ікон поширений в західноєвропейському мистецтві періоду Ренесансу, Богородицю з Ісусом часто зображали разом з маленьким Іваном Хрестителем. Постать Марії зображено фронтально до колін. На руках вона тримає маленького Ісуса, який, обнімаючи рученятами свою матір, тулиться до неї. Образ Богородиці з Ісусом нагадує давній іконографічний тип ікон «Замилування». Внизу зображено Івана Хрестителя зі спини до пояса, за віком трохи старшого за Ісуса, який під лівою пахвою тримає дерев'яний хрестик і, склавши долоні до купи, молиться до Пресвятої. Тло ікони нагадує настінний розпис за мотивами килимового орнаменту. Постать Пресвятої Богородиці Ю. Панькевич зобразив в українському святковому вбранні. Голова Марії покрита переміткою з українськими вишитими узорами, кінці якої спадають аж донизу. На шиї багаті коралі з червоними намистинами, сорочка з вишитими уставками, запаска червоного кольору підперезана крайкою з китицями. Юного Івана Хрестителя художник зобразив у народному кептаріку. Колорит ікони приглушений, переважають червоні, зелені, коричневі

тони. Стилистичні мистецькі вияви базуються на формах модерну, який щойно почав зароджуватися.

Живописець не просто декларував свої принципи, але втілював їх у практичній площині, створюючи ікони, картини на релігійну тематику, іконостаси тощо. Митець теоретично обґрунтовує свою позицію. Він пише: «Красним може бути лиш той образ, в котрім зміст і форма в згоді, коли до того змісту доберемо відповідну форму... Наші церкви йдуть тою дорогою, на котрій стоять наші колядки і щедрівки, вони націоналізуються і то чим раз виразніше... Малярство наше йде свідомо до цілі вказаною йому самою церквою через душу народу, серед котрого воно родилося, живе і жити буде» [8]. Ці думки митець втілює у своїх творах, які демонструє на численних виставках [3].

Юліан Панькевич яскраво проявив себе у створенні національного мистецького стилю, як релігійного, так і світського. Само по собі це явище не було новим у тогочасній ситуації в західноукраїнському мистецтві. Проблема ця існувала завжди [7].

Однак найближче до її розв'язання підійшли художники саме в 1890—1900-х роках.

Як митець і громадський діяч Юліан Панькевич, наполегливо закликав українських митців повернутись обличчям до спадщини української народної культури, поклавши в основу своєї діяльності українську національну ідею та традицію. Він писав: «... Вони (польська шляхта) твердили, що у малярстві українські художники сліпо наслідують візантійські зразки». Однак, Панькевич дійшов висновку, що коли «дійсно самі можемо щось оригінальне створити, то нащо запозичати, а коли це доконче треба, то творчо переосмислити, щоб те, запозичене, мало національний характер» [8].

1. *Бобош Я.* Сакральна тематика в творчості Корнила Устияновича / Я. Бобош // *Щовипадник мистецтва літератури.* — Львів : Барви, 1994. — № 12. — С. 35—38.
2. *Возняк М.* З листів Корнила Устияновича до І. Франка / М. Возняк // *Новий час.* — Львів, 1938. — Ч. 33.
3. *Герета І.* Художники Тернопільщини кінця XIX — поч. XX ст.: Юліан Панькевич (1863—1933) / І. Герета. — Тернопіль, 1994.
4. *Касіян В.І.* Живопис на Західних землях України / В.І. Касіян // *Історія українського мистецтва* : в 6-ти т. — Київ : Жовтень, 1970. — Т. 4. — Кн. 2. — С. 195—229 : іл.

5. Качурак К. Артистична виставка Товариства для розвою руської штуки у Львові в 1900 році / К. Качурак // Діло. — Львів, 1900. — Ч. 251.
6. Нановський Я. Юліан Панькевич. Нариси про життя та творчість / Я.Й. Нановський. — Київ : Мистецтво, 1986. — С. 6.
7. Нога О. Проект пам'ятника Івану Левинському / Олесь Нога. — Львів : Українські технології, 1997. — С. 136—137 : іл.
8. Панькевич Ю. О що ж властиво ходить... / Ю. Панькевич // Діло. — Львів, 1898. — Ч. 286. — С. 2.
9. Труш І. Чи можлива у нас штука / І. Труш // Будучність. — 1899. — № 7. — С. 10—41.
10. Klimaszewski A. Szkolny przemysl domowy: przewodnik przemyslowy / Klimaszewski A. — Lwow, 1900. — S. 8.
11. O stanie szkolnicwa // Kurjer Lwowski. — Lwow, 1894. — № 188. — S. 1.

Yaroslav Bobosh

THE BEGINNING OF THE FORMATION
OF A NATIONAL IDEA IN THE WESTERN
UKRAINIAN PAINTING OF THE LATE 19th
AND EARLY 20th CENTURIES.

One aspect of the national idea in Western painting artist Julian Pankevych of the late XIX — early XX century is highlighted. The icon of Virgin Mary with Jesus, which is located in St. Elijah Borschiv villages in Lviv region is described. Found that

village boy, the artist painted from the back, dressed in keptyaryk with hands folded together, prays to the Virgin is young John the Baptist. The image of the Virgin Mary with Jesus recalls ancient iconographic type icons «admiration», which is distributed in the Western art of the Renaissance. Virgin Mary with Jesus often depicted with young John the Baptist.

Keywords: Galicia, Icon, Blessed Virgin Mary with Jesus, John the Baptist, Art.

Ярослав Бобош

НАЧАЛО СТАНОВЛЕНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ
В ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ЖИВОПИСИ
КОНЦА XIX НАЧАЛА XX ВЕКА.

Освещается один из аспектов идеи в живописи западно-украинского художника Юлиана Панькевича периода конца XIX — начала XX века. Описано икону Пресвятой Богородицы с Иисусом, которая находится в церкви св. пророка Илии села Борщив на Львовщине. Установлено, что сельский мальчик, которого художник нарисовал со спины в кептарыке и который, сложив ладони вместе, молится Пресвятой — это юный Иоанн Креститель. Образ Богородицы с Иисусом напоминает давний иконографический тип икон «Умиление», который распространен в западном искусстве периода Ренессанса. Богородицу с Иисусом часто изображали вместе с маленьким Иоанном Крестителем.

Ключевые слова: Галичина, Икона, Пресвятая Богородица с Иисусом, Иоанн Креститель, искусствоведение.